

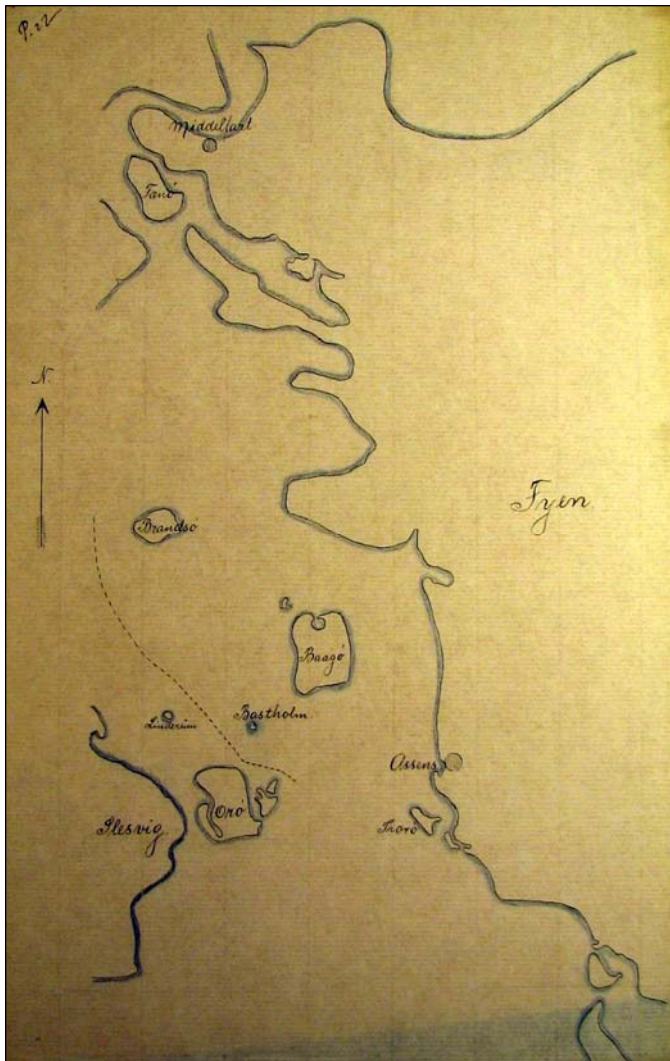
Michael H. Clemmesen

16.3.2012

Mistænkelige opkøb af fast ejendom og marineagenter i Jylland. Tysk efterretningsaktivitet i Danmark op mod 1. Verdenskrig.

Denne artikel er så den tredje med resultater fra det bogprojekt om de danske farvande 1911-14, som blev afsluttet i maj med udgivelsen af *'Det lille land før Den Store Krig'*. Den behandler først og fremmest den efterretningsvirksomhed, som den tyske flådes Admiralstab gennemførte i Danmark op til 1. Verdenskrig som forberedelse til søkrigen mod England. Derudover følges den mistanke, som den danske generalstab havde til, at tyske køb af fast ejendom i Danmark havde militære motiver.

I februar 1910 havde Generalstaben undersøgt en sag, der var dukket op i pressen. Efter den skulle en tysk professor have opkøbt de tre småøer – Bastholmene – i Lillebælt for at bosætte sig her for *'paa Stedet at ordne og katalogisere sit store Bibliotek'*. Staben havde kontaktet sin tillidsmand på stedet, der kunne bekræfte, at en ældre professor, Dr. Christian G. Hottinger fra Berlin, i april 1906 havde købt øerne af fyrpasseren på Baagø. Da Generalstaben logisk nok fandt den angivne anvendelse usandsynlig, havde den bedt tillidsmanden holde øje med, hvad der skete på øerne. Gennem Flådens Stab havde man i 1909 fået chefen for Fyr- og Vagervæsnets damper til at se nærmere på stedet. Alle meldte, at øerne lå øde og ubebyggede hen. Nu havde professoren imidlertid taget øerne i besiddelse. Han havde tidligere bedt om mulighed for at importere til øerne uden om toldvæsenet, men havde fået afslag. Nu var han imidlertid gået i land og havde bygget en lille træhytte på pæle med materialer fra Slesvig til en anden tysker, der nu angiveligt skulle bo i hytten for at opdyrke den pågældende ø. Han var blevet observeret med kort udbredt over hyttens gulv. Hottinger havde bedt om at få post direkte fra Tyskland. Borgmesteren i Assens var overbevist om, at øerne var købt med et militært formål, at det ikke kun, som Generalstaben skrev i april, var et *'Udslag af en sindssyg Mands forvirrede Forestillinger'*. Generalstaben indstillede til ministeriet, at Told- og Politimyndighederne gav tyskerne ro, så man kunne finde ud af, hvad der var de tyske øbeboeres hensigt, men samtidig ikke gav tilladelse til direkte postforbindelse.

Generalstabens kortskitse med Bastholmene mellem Årø og Baagø. Man forstår mistanken om sømilitært motiv i betragtning af beliggenheden tæt ved Højsøflådes sejlroute ud igennem Lillebælt. (Rigsarkivet)

I slutningen af april meldte generalstabschefen, generalmajor A.L. Hansen, at han havde fået bestyrket sin formodning om at ejendoms købet havde militære motiver, uden at angive af hvad.

I slutningen af juli 1910 tog den nye regeringsleder og forsvarsminister, venstremanden Klaus Berntsen, sagen om spionage og lignende erhvervelse af dansk ejendom op over for Justitsministeriet. Man burde have bedre mulighed for i fredstid at opnå viden om foretagender, der ville kunne rumme en fare for den danske stat i krigstid. Af eksempler var der for det første Hottingers nævnte køb af Bastholmene, for det andet et Leipzig-firmas anlæg af en skærvfabrik netop på det sted, der oprindeligt var udpeget for Haarbøllebatteriet ved Grønsund (og endte med at komme til at betyde, at kystbatteriet måtte flyttes til det mindre egnede sted Borgsted, fordi skærvfabrikkens bygninger blokerede pjecernes skudfelt), og for det tredje havde et tysk firma indledt forhandling om køb af Beringgaard i umiddelbar nærhed af Avedørebatteriet, en handel, der dog blev afværget ved Generalstabens indgriben. For det fjerde var et tysk firma gået i forhandling om køb af et stenareal på Sjællands Odde og anlæg af en havn på oddens nordkyst.

Artikel til KHT nr. 1, 2012

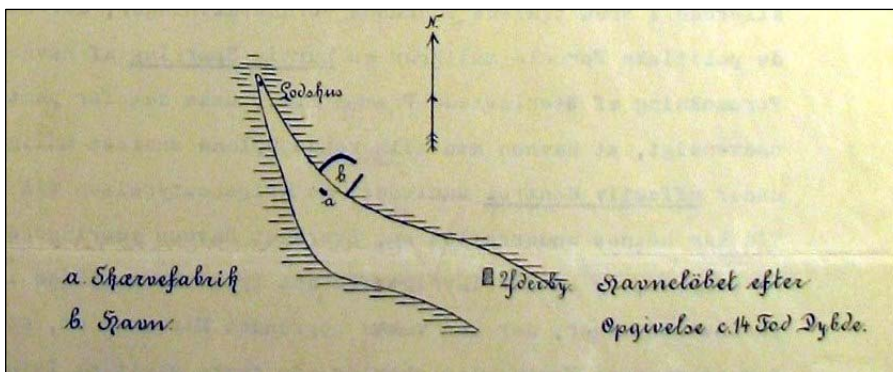
Ganske vist skyldtes disse tegn på tysk foretagsomhed kun forretningsinteresser. Men der var dog *'utvivlsomt, at Erhvervelser som de nævnte, foretagne i Fredstid, meget vel kan blive af militær Betydning under Krig'*. Selv om man for tiden ikke kunne hindre sådanne grunderhvervelser, fordi man ikke havde en lov om, at udlændinge kun kunne købe dansk jord med regeringens samtykke, var det hensigtsmæssigt, at man fik tidligst muligt kendskab, så man, som ved Beringgaard kunne hindre eller begrænse virkningerne af salget. Krigsministeriet var under sine overvejelser nået til den erkendelse, at politimyndighederne ville være de bedst egnede til at erkende sådanne projekter, og hvis Justitsministeriet var enig, ville man bede om, at de lokale politifolk (*'retsbetjente'*) ved erkendelse af projekterne orienterede Generalstaben. Hvis man ikke kunne acceptere den direkte meldingsvirksomhed, ville man bede om, at betjentene orienterede Justitsministeriet, der så kunne meddele sagen til Krigsministeriet. Justitsministeriet meddelte i august, at man var klar til at udsende fortroligt cirkulære, der pålagde retsbetjentene at give meddelelse om personer, *'der ved deres Færd give Anledning til at tro, at de virke i Spionøjemed, om Foretagender, der maa antages at kunne blive skadelige for Landet under Krig m.m.'* Men meldingsvirksomheden ville gå via Justitsministeriet. Krigsministeriet orienterede Generalstaben om Justitsministeriets beslutning og bad samtidig om en redegørelse for, hvilke oplysninger man ønskede fra politiet.

Generalstaben svarede i november 1910. Man ønskede oplysning om personer af fremmed nationalitet, som tog fast ophold eller tit besøgte en politikreds, men hvis adfærd ikke passede med det opgivne eller almindeligt kendte. Meddelelsen skulle angive navn, livsstilling og seneste opholdssted, hjemsted, opholdets varighed og hensigten med opholdet. For det andet ønskede man meddelelse om handlinger af fremmede eller danskere, som kunne tænkes at gavne en fremmed magt eller kompromittere dansk neutralitet. Herunder tænkte man mindst på undersøgelse eller fotografering af fæstningsværker, jernbanebroer, dæmninger eller lignende, fotografering af steder egnede som navigationshjælp samt udlægning af sejlmærker eller bøjler. Endelig ønskede man oplysning om ethvert forsøg på fra fremmedes side direkte eller indirekte at erhverve rådighed over dansk territorium, idet der med rådighed skulle forstås ejendomsret, brugsret, servitutpålæg eller lignende. Enhver stats- eller kommunal myndighed, der fik kendskab til sagen, skulle straks rapportere. Om muligt skulle handlen bremses. Stabens ønsker blev videresendt til Justitsministeriet i januar 1911, redigeret og udvidet. Det første punkt omfattede handlinger af danskere og udlændinge, der kunne skade dansk forsvar eller kompromittere neutraliteten. Andet punkt omhandlede udlændinges forsøg på at købe dansk ejendom. Et tredje punkt omhandlede beskæftigelse af udlændinge i stillinger, hvor deres virksomhed kunne give anledning til fare *'under særlige Forhold'*. Det fjerde punkt omhandlede fremmedes mistænkelige opførsel inden for politikredsen. I december 1910 havde Generalstaben rykket for en afklaring. En fotograf, der angav at komme fra København, havde i eftersommeren fotograferet prospekter i Assens, herunder kirketårnet, der var navigationsmærke for sejlads i Lillebælt på højde med Bastholmene. Da man søgte at finde ham, fik man at vide, at intet københavnsk firma ville sende folk til provinsen for at tage fotografier til prospektkort. På grund af den manglende instruks til det lokale politi havde det taget al for lang tid for meldingen at nå Generalstaben.¹

Som krigsminister Berntsen havde skrevet, var der kun et af de tyske *'grunderhvervelsesprojekter'*, der var fanget i tide. I midten af juli 1911 bekræftede Generalstaben, at et Kiel-firma i slutningen af juni 1910 havde erhvervet brugsretten til stenlejerne på Sjællands Odde i 20 år. For at undersøge mulighederne på stedet havde den nye efterretningssektionschef, kaptajn Erik With, derefter besøgt Odden og noteret sig, at firmaet på østsiden af halvøen havde anlagt en skærfefabrik og en mindre havn med et bassin på ca. 80

Artikel til KHT nr. 1, 2012

gange 80 meter mellem to moler. Dybden var godt fire meter. I havnen lå ved besøget fem store flodpramme fra Hamborg og en slæbebåd. Molerne var i løbet af vinteren tre gange blevet ødelagt under storm, men var hver gang blevet retableret i en mere robust form. With konstaterede, at stedet kunne anvendes som torpedobådshavn, og at en mindre hærstyrke støttet af en flåde let kunne etablere et stærkt forsvar på tværs af halvøen. Generalstaben havde en begrundet mistanke om, at der bag erhvervelsen lå tyske maritime interesser. Man burde snarest sætte stedet under stadig observation og forberede blokering af havnen ved sænkning af stenlastede pramme eller tilsvarende.

Skitsen af den mulige tyske torpedobådshavn på Sjællands Odde fra Erik Withs besøg i juli 1911. (Rigsarkivet)

Ved et rent tilfælde fik efterretningstjenesten et gennembrud midt under Marokkokrisen i efteråret 1911. En Max Samberg på Fanø var afgået ved døden, og postvæsenet i Nordby havde afleveret et brev til ham til den lokale skifteret. Samberg var tyskfødt, havde boet i den store villa 'Vineta' ved øens Vesterhavsbad og havde ernæret sig som fiskehandler i Esbjerg. Brevet var dateret 26. september 1911, dvs. under krisens kulminationsperiode, og var fra kaptajnløjtnant Jacobi i den tyske marines admiralstab, der åbenbart ikke vidste, at adressaten var død.

By-, Herreds- og Birkekontoret i Esbjerg fandt korrekt, at '*Brevet formentlig vil være af Interesse for det danske Forsvarsvæsen*' og havde derfor 9. oktober sendt det til Krigsministeriet. Jacobi skrev, at han var bange for, at hans foregående brev fra 16. august ikke var nået frem, da han intet havde hørt fra Samberg. Da han selv skulle skifte til ny stilling, bad han om, at en kvittering blev sendt til afløseren, kaptajnløjtnant von Tryszka. Jacobi håbede i brevets slutning, at den forbindelse, der året før var blevet etableret, kunne udbygges i den tyske marines interesse.

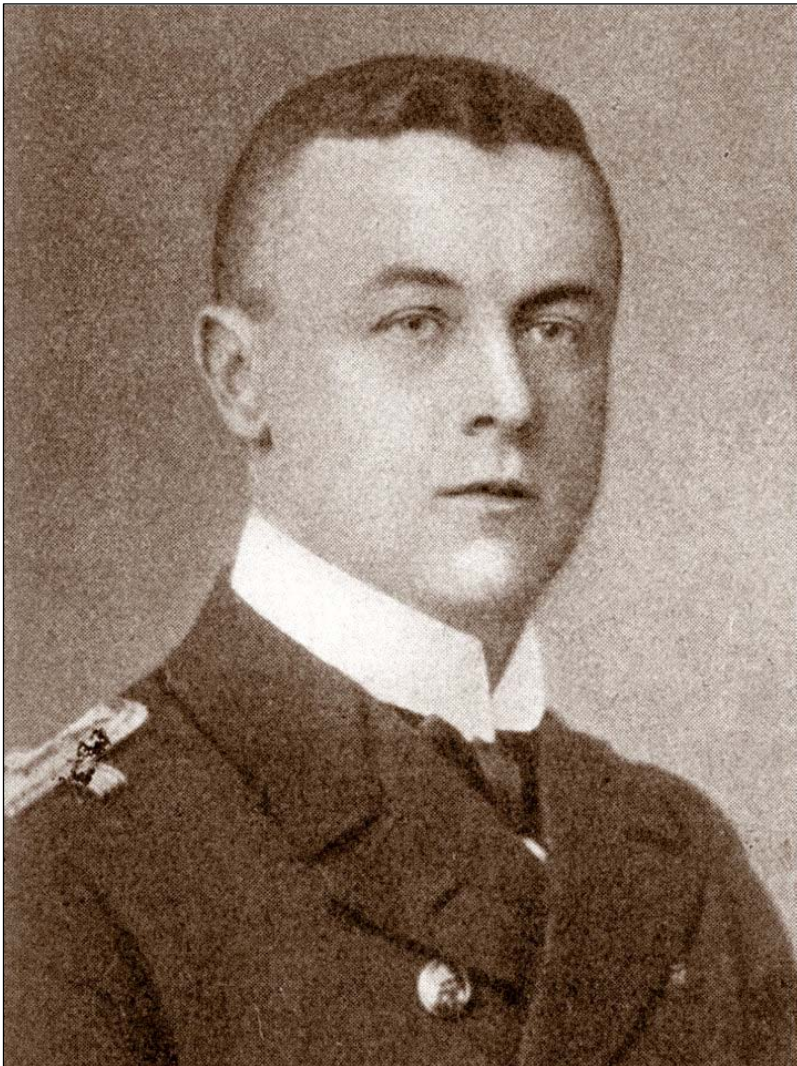
Efter omtalen i Fanø Ugeblad 20. maj 1911 ved Sambergs død to dage tidligere var fiskehandleren født i Leipzig og havde boet ca. ti år på øen. Han var 52 år, da han døde efter '*lang Tids haabløs Sygdom*'. Dvs. at tyskerne havde rekrutteret en kræft- eller tuberkulosesyg mand. Han efterlod sig kone og fem små og et ældre barn. Han havde tidligere været meget velhavende, men havde i de senere år '*meget at kæmpe med af forskellig Art*'. Dvs., at han kan have haft økonomiske motiver til at lade sig rekruttere.

Den tyske efterretningsofficer var Paul Jacobi, der som orlogskaptajn og torpedobådshalvflotillechef omkom i Nordsøen i december 12. februar 1915, da hans nye båd V 25 ramte en mine. Han havde under sin toårige tjeneste i Admiralstaben fra 1909 været '*betroet ansvarsfulde særopgaver*'. Hans stabstjeneste

Artikel til KHT nr. 1, 2012

sluttede i oktober 1911, måneden efter brevet til den døde Samberg, da han fik kommandoen over 8. Torpedobådshalvflotille.

Den uheldige tyske efterretningsofficer, Paul Jacobi, der rekrutterede Max Samberg.

(Marine-Rundschau 8/1937)

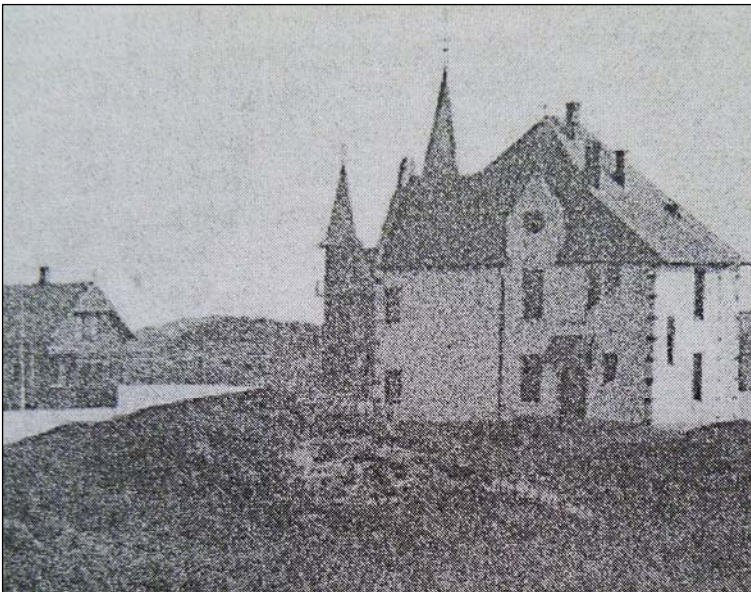
12. oktober eftersendte lokalforvaltningskontoret i Esbjerg Jacobis tidligere brev fra 16. august, der var endt i Sambergs sager, før skifteretten var nedsat. Her beklagede tyskeren, at han ikke selv havde mulighed for at komme til Fanø. Fiskehandleren kunne sende meldinger til adresser i Berlin, København eller Bruxelles som handelstelegrammer, hvor han efter adressen anvendte tysk, dansk eller fransk. Jacobi ville være taknemmelig, hvis danskeren ville hjælpe med forberedelserne til en eventuel krig, og han bad om en underskrift på den vedlagte kontrakt, hvor Samberg forpligtede sig til at hjælpe i en krigs- eller spændingsperiode, hvor Tysklands modstander var en anden magt end Danmark.

Det var dette første brev fra Jacobi til den døde Samberg, der må betragtes som et gennembrud for dansk kontraefterretningsvirksomhed. Fiskehandleren havde to opgaver. For det første skulle han rapportere om krigsskibe i Esbjerg Havn eller på reden. For det andet skulle han være parat til at indkvartere en agent

Artikel til KHT nr. 1, 2012

udsendt af Admiralstaben. Samberg ville få sine udgifter refunderet og fra det øjeblik, han rapporterede, en månedlig sum på 500 Mark. Han forpligtede sig til at holde sagen hemmelig og beskytte den udleverede kode. Den skulle ligge i en kuvert med en påtegning, der sikrede, at den ved Sambergs død blev sendt til Berlin. Koden gav mulighed for at melde ankomst til og afgang fra Esbjerg af antallet af engelske slagskibe, større krydsere, mindre krydsere, torpedobåde, undervandsbåde, troppetransportskibe og kuldampere samt landsætningen af engelske tropper eller ankomsten af danske tropper. Det kan efter dette fund ikke undre, at både flåden og den kommanderende general i Jylland havde fokus på muligheden af en neutralitetskrænkelse i Esbjerg.

20. oktober 1911 anmodede Forsvarsministeren - efter anmodning fra Generalstaben dagen før - Generaldirektoratet om at stoppe alle breve til Sambergs returpostadresse, 'S.W.11. Königgrätzerstrasse 70', i Berlin, så man hurtigt kunne kontrollere indholdet før videresendelse og derved kortlægge Admiralstabens efterretningsnet i Danmark. Det skulle ske på en sådan måde, at det ikke kunne erkendes. Man kunne derigennem '*faa yderligere Oplysninger, der i en højspændt udenrigspolitisk Periode kan bidrage til Skønnet over den Krigsfare, som den øjeblikkelige Situation rummer*'. I sin skrivelse til ministeriet fra 19. oktober havde staben understreget, at ankomsten af professionelle tyske efterretningsfolk hos de danske agenter ville give et '*værdifuldt Fingerpeg*' om Tysklands syn på krigsrisikoen. Berntsen meddelte til postchefen, at Generalstaben ville tage direkte kontakt angående det praktiske arrangement af samarbejdet.²

De agenter, som den tyske marine ville sende til Danmark i krise og krig, skulle ikke just bo ydmygt. Her Sambergs Villa 'Vineta' ved Fanøbadet, som man havde udset som bolig for Esbjergagenten. (Sognearkiverne på Fanø. Nordby Arkivet)

At den tyske marine fortsatte arbejdet med at forberede sin efterretningsdækning af Danmark fremgår af et dokument, som Generalstaben fik fat i eftersommeren 1918, og som 7. september det år blev sendt til Udenrigsministeriet i oversat version. På grund af den ødelæggelse af efterretningsarkivalier, der fandt sted i april 1940, er det ikke muligt at rekonstruere, hvornår og hvordan man fik fat i instruksen for '*Efterretningsmand 271*' i Skagen. Det er uklart, om det som ved Fanøagenten var et tilfældigt held, eller om det var et resultat af det samarbejde med Postvæsnet, der var indledt syv år tidligere. I modsætning til

Artikel til KHT nr. 1, 2012

1911-dokumentet var dette bestemt for en udsendt tysk agent – en af dem som Samberg ved aftale skulle forpligtes til at indkvartere i sin villa på Fanø. Instruksen omfattede en generel del trykt i 1914 og en specifik instruktion for agentens virksomhed i Skagen.

Den generelle del var reelt et lille reglement, der fastlagde krigsefterretningsvæsnets formål og omfang, listede efterretningsmidler, prioriterede efterretninger *'Umiddelbart inden Mobiliseringen'* – dvs. at agenten om muligt skulle udsendes før krigsudbrud – og *'Under Krig'*. Det behandlede, hvorledes efterretninger blev videresendt, og hvorledes man kunne kommunikere direkte med den tyske flåde, hvordan tjenesten skulle forberedes og den rådige udrustning anvendes. Det behandlede hemmeligholdelse, pengeanvendelse, lønning, udkast til generel kode og et skema for efterretningsmandens protokol over aktiviteter. Instruksen understregede, at efterretningsmanden skulle søge oplysninger i åbne kilder, men det var kun hans forstand og handlekraft, der satte grænser for, hvilke andre muligheder han anvendte for at løse opgaven på udsendelsesstedet. I havne skulle han tage kontakt med skibsbesætninger og lodser. *'Fiskerbaade og Jagter under neutralt Flag kunne eventuelt yde værdifulde Tjenester i Efterretningsøjemed'*. Agenten skulle selv tilpasse den eksempelvis kode, så den passede til hans behov. Listen over de emner, der skulle dækkes før og under krig, var bred og detaljeret. Der var fastlagt flagsignaler, der kunne anvendes over for tyske flådefartøjer, hvis agenten ønskede at komme om bord og rapportere. Agenten skulle allerede i fredstid sætte sig ind i de lokale forhold, så han var forberedt til sin virksomhed. Omkostninger ville blive dækket af Admiralstaben. Agenten var forsynet med dækadresser for meldinger sendt med både brev og telegram. Den eksempelvis kode var knyttet til behovet for at rapportere maritime forhold, såsom *'... Linieskibe ligger sejlklar paa Rheden'*, dvs. at den var af samme karakter som Sambergs kode.

I den specielle instruks for agenten i Skagen gjorde man klart, at han altid kunne få ophold på hotel, herunder på *'Folders Hotel'*, (dvs. Foldens, nuværende Clausens Hotel). Han kunne også skaffe sig en privat lejlighed. Dæknavn og adresse skulle sendes til *'Samlingscentralen i København'*. Derefter gennemgik instruksen muligheden for at kunne telegrafere og telefonere samt for at rejse til og fra byen. Agenten skulle skaffe sig efterretninger fra bosiddende pålidelige tyskere, *'fandtes ikke i 1913'*, og andre personer. Man havde i sommeren 1913 forgæves forsøgt at få fyrmesteren, hans assistent, havnemesteren og begge havnefogeder til at lave aftale om at melde navnene på sydgående fartøjer. Dette skyldtes, at det ved nye regler var fastlagt, at sådanne meldinger kun måtte gives til egen foresat (dette var sandsynligvis et resultat af den russiske efterretningsindsats et par år tidligere). Man havde dog fundet en 53-årig (navnet ikke medtaget i afskriften), som syntes troværdig, pålidelig og stedkendt med forbindelse til fiskere. Han ville *'rimeligvis kunde lade sig hverve til at give Meddelelser til Aviser'*. Han ejede også en søgående motorbåd, som man kunne leje eller købe. Fordelen ved at leje var at man gjorde danskeren økonomisk afhængig. I en spændingsperiode kunne den tyske flåde hjælpe med efterretningsfartøjer. Ud over til København kunne man sende efterretninger til dækadresse i Kiel. Det skulle ske ved *'Efterretninger, der er af ganske særlig Vigtighed for Forsvaret af Kieler Bugt og hvis hurtige Videresendelse synes absolut paatvingende, som f.Eks. Større fjendtlige Stridskræfters Passage, hvormed man vil kunne vente Angreb paa Befæstningerne ved Kiel'*. Agentens dæknavn var *'Skanderup'* eller *'Schwensen'*, som skulle anvendes, hvis der ellers ville være tvivl om afsenderen. De andre efterretningsmænd i de danske farvande ud over centralen i København fandtes ved Storebælt, i Göteborg og i Helsingborg. Kontakt skulle dog søges gennem København.³

Artikel til KHT nr. 1, 2012

Det var således og meget naturligt ikke kun briterne og deres agent Walter Christmas, der som nævnt i den tidligere artikel interesserede sig for Skagen. Her Foldens Hotel, som de så ud i den periode.
(skagensiden.dk)

De mistænkelige tyske ejendoms køb fortsatte også i månederne op til krigen. 6. marts 1914 skrev statspolitibetjenten i Viborg om en sag. Her havde køberen Hans Dall angiveligt tidligere indtaget en *'overordnet Stilling i Berlin Politietat'*, men var nu pensioneret. Der var her tale om et betydeligt køb af hedearealer i Frederiks Sogn ved Viborg. Den jysk-fynske hærstyrke havde nu hovedkvarter i byen. Ved politiundersøgelsen fandt man ud af, at Dalls søn var hærofficer, og at han selv nu ernærede sig som kødleverandør til den tyske hær. Dall ville angiveligt anvende de ca. 1000 tønder land til rensdyr, men statspolitiet og hans kilde fandt det bl.a. mistænkeligt, at han ikke syntes interesseret i, om dette var muligt. Sagen endte som altid med, at politiets rapport blev sendt til Generalstaben.⁴

¹ **RA.** Krigsministeriet. 5. Kontor. Skrivelser. Efterretningsvæsen 1896-1912. Pk. 50. Generalstaben. Fortroligt. F. Nr. 57 af 10-2-1910 til Krigsministeriet. Generalstabens taktiske Afdeling. Fortroligt. F. Nr. 48 af 3-2-1910 til Generalstaben, 'Efterretnings- og Brevdnevæsen'. Generalstaben. Fortroligt. 9-11-1910 til Krigsministeriet med bilag 'Forslag til Mobiliseringskundgørelse'. Generalstabens Taktiske Afdeling. Fortroligt. F. Nr. 100 af 10-2-1911 til Generalstaben. 'Beretning om Arbejdet i Efterretningssektionen i 1910'. Generalstaben. Fortroligt. F. Nr. 334 af 5-4-1911 til Krigsministeriet.

² **RA.** Krigsministeriet. 5. Kontor. Skrivelser. Efterretningsvæsen 1896-1917. Pk. 50. Generalstaben. Fortroligt. F. Nr. 513 af 21-7-1911 til Krigsministeriet. Generalstaben. Fortroligt. F. Nr. 521 af 6-9-1911 til Krigsministeriet, med 'Oversigt over den civile Efterretningsstjenestes Ordning' og 'Strængt fortroligt. ad) det udenlandske Efterretningsvæsen'. By-Herreds- og Birkekontoret, Esbjerg. Fortroligt! af 9-10-1911 til Forsvarsministeren, København. Med 'Jacobi Kapitänleutnant im Admiralstabe der Marine Vertraulich! Berlin' af 26-9-1911. By-Herreds- og Birkekontoret, Esbjerg. Fortroligt! af 12-10-1911 til Forsvarsministeren, København. Med 'Berlin, den 16. August 1911. Königgrätzerstrasse 70. Vertraulich! Geerther Herr Samborg! med 'Verabredung mit Herrn Samborg in Esbjerg' og 'Kode für Esbjerg'. Generalstaben. Fortroligt. F. Nr. 569 af 19-10-1911 til Krigsministeriet. Krigsministeriet. Fortroligt. M. 2399 af 20-10-1911 til Generalpostdirektoratet. **Sognearkiverne på Fanø, Nordby Arkivet.** Fanø Ugeblad 20-5-1911. Korvettenkapitän Paul Jacobi und seinen Männern zum Gedächtnis. I: Marine=Rundschau, August 1937.

Artikel til KHT nr. 1, 2012

---

³ **RA.** Håndskriftssamlingen, XVI, Proveniensordnet kopisamling: 203. Militärarchiv Freiburg. Pk. 91, læg 8. Kaiserlich Deutsche Gesandtschaft. Bericht Nr.114. Ganz geheim! Durch Kurier af 25-4-1918 til Reichskanzler Herr Graf von Hertling. Udenrigsministeriet.Gruppeordnede sager. Pk. 13-87. Læg 13 D. 27A 'Organisation af Generalstabens udenlandske Efterretningstjeneste'. Royal Danish Consulate. Newcastle O.P. CM Nr. 10. Reg. Nr. 118 af 4-9-1914 til Udenrigsministeriet. (Udenrigsministeriet) Fortroligt af 9-9-1914 til Krigsministeriet. Krigsministeriet. Fortroligt. M3634 af 14-9-1914 til Udenrigsministeriet. Kgl. Dansk Konsulat. Göteborg. No. 164 af 16-6-1915 til Det Kgl. Udenrigsministerium. 'Opbringelsen af Handelsfartøjer i Kattegat og Skagerrak'. Udenrigsministeriet til den Kgl. Konsul i Göteborg 'Opbringelse af Handelsfartøjer i Kattegat og Skagerrak af 6. juli 1915. Generalstaben Sektion C håndskrevet notits E. Nr. 146 af 7-9-1918 til UM 'Om tysk Spionage. Direktiv for tyske udsendte Tillidsmænd'. Generalstaben Sektion C. Strængt Fortroligt Nr. 2. 'Hemmeligt. Tillidssag. Direktiv for Efterretningsmænd udsendt fra Tysklands Krigsefterretningsvæsen'. Berlin. Trykt i Marinens Admiralstab 1914. 'Anden Del. Strængt fortroligt. Særudgave for Skagen (Efterretningsmand Nr. 271)'. Fortroligt 2. Generalkommando. Detachementer, Esbjerg 1914-1919 Pk. K1. Generalkommando. Strængt fortroligt Tilintetgøres, af 23-9-1916 til Detachementet mod Esbjerg. Holten Frederik Castenschiolds privatarkiv. Dagbog 1912-17, optegnelse 8-2-1917. Gørtz Privatarkiv: Breve fra GL Tuxen. Brev af 25-01-1917 (fra Skive) og 08-02-1917. KB. Ny Kgl. Samling 5082, 4o. August Tuxens Brevsamling. II. Breve fra fremmede. 4. Fra J.V. Gørtz. Læg 1917-1928. Brev af 3-2 og 4-2-1917.

⁴ **RA.** Statspolitiet. Fortrolige meddelelser 1913-1922. Pk. 1. Aalborg Birk og Fleskum Herred. Rapport. 20-8-1913 af V. Woll. Herredsfuldægtig. Kolding Herreds Kontor af 4-12-1913 af Wilh. Nielsen. Byfogeden i Assens af 28-1-1914 til Chefen for Statspolitiet, København, med C. Rasmussens Rapport af 23-1-1914 til Assens Politikammer. Statspolitiet i Viborg. Rapport af 6-4-1914 af S. Fuhr. Statspolitibetjent.